

JEGYZŐKÖNYV KORSZERŰ VIZSGÁLATI MÓDSZEREK LABORATÓRIUM

REAKTOR-ÜZEMELTETÉSI GYAKORLAT

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM

- Mérést végezte : Brindza Mátyás
- Mérőtársak : Kovács Benjamin, Németh Olivér
- Mérés időpontja : 2023.03.31.

Tartalomjegyzék

1. A mérés célja	3
2. A reaktorok stabilitása	3
3. A tanreaktor mérőláncai	4
4. A mérés menete	5

1. A mérés célja

A mérés célja a BME Nukleáris Technikai Intézetének Tanreaktorával való megismerkedés. A reaktor üzemeltetői imsertették a reaktor felépítését, működését és működtetését.

2. A reaktorok stabilitása

A maghasadáskor keletkező neutronok gyors neutronok, melyek kicsi eséllyel tudnak további hasadásokat előidézni. Ezek egy neutronciklus alatt bekövetkező számbeli sokszorozódását írja le a sokszorozási tényező (k_∞), melyet a négyfaktor formulával (1) adunk meg. A ∞ index a reaktor méretére utal, ugyanis a neutronok kiléphetnek a reaktorból. Ezt a korrekciót az effektív sokszorozási tényező (k_{eff}) veszi figyelembe (2).

$$k_{\text{eff}} = k_\infty \cdot P \quad (1)$$

$$k_\infty = \epsilon \cdot p \cdot f \cdot \eta \quad (2)$$

- ϵ a gyorshasítási tényező : a gyors neutronok ($\approx 2\text{MeV}$) által okozott ^{238}U -hasadások járuléka, értéke kicsit nagyobb, mint 1
- p a rezonancia tényező : annak a valószínűsége, hogy egy gyors neutron nem szenved el hasadás nélküli rezonanciabefogást egy ^{238}U magban, értéke kisebb, mint 1
- f a termikus hasznosítási tényező : a lelassult, termalizálódott neutronok ($\approx 0.025\text{eV}$) mekkora hányada lép reakcióba a hasadó anyag atommagjaival (ahelyett, hogy a szerkezeti anyagban vagy a moderátorban befogódna), értéke kisebb, mint 1
- μ a termikus neutronhozam : egy termalizálódott, és egy hasadó magban befogódott neutron által kiváltott magreakcióban hány új neutron keletkezik, értéke nagyobb, mint 1
- P a kilépési tényező : annak a valószínűsége, hogy egy neutron nem lép ki a reaktorból, értéke kisebb, mint 1

A k_∞ és a k_{eff} tényezők mellett további fontos jellemzők a reaktivitás (ρ) és a késő neutronok részaránya (β_{eff}), hiszen ezek a reaktor stabilitásáról árulkodnak. A reaktivitás az effektív sokszorozási tényező 1-től való relatív eltérése.

$$\rho = \frac{k_{\text{eff}} - 1}{k_{\text{eff}}} \quad (3)$$

A reaktor kiritikus, ha $k_{\text{eff}} = 1$, azaz $\rho = 0$. A reaktorok akkor működnek jól, hogy időben $\rho = 0$ körül ingadozik a reaktivitás, ugyanis ekkor a neutronfluxus időben állandó. Szubkritikus a reaktor $\rho < 0$ esetén, ekkor időben lecsengő a neutronfluxus. Szuperkritikus reaktorról beszélünk, ha $\rho > 0$, ekkor a neutronfluxus nő az idő függvényében.

Késő neutronoknak nevezzük a hasadványok β^- -bomlása után keletkező magból kilépő neutronokat. Ezek kisebb energiájúak, ezért reaktívabbak is. A reaktorteljesítmény ug-rásszerűen megnő $\rho = \beta_{\text{eff}}$ környékén, $\rho > \beta_{\text{eff}}$ esetén pedig promptkritikussá válik. Ezért a jelen lévő β^- bomló izotópok mennyisége és felezési ideje igen fontos tényező a reaktor akkor biztonságos működtetésében. A reaktor teljesítménye arányos a neutronfluxussal. A teljesítményváltozás $0 < \rho < \beta_{\text{eff}}$ esetén lassú, de pozitív, mivel a prompt neutronok

önmagukban nem teszik kritikussá a reaktort. Amennyiben $\rho > \beta_{\text{eff}}$, a reaktort pusztán a prompt neutronok is szuperkritikussá teszik. A ρ/β_{eff} mennyiséget centtel, illetve \$-ral is szokás kifejezni. Egy cent felel meg $\rho/\beta_{\text{eff}} = 1/100$ -nak. A tanreaktor esetén ez névleg 80cent körül van.

Ezeket a folyamatokat ún. moderátorokkal¹ lehet kontrollálni, melyek lelassítják a gyors neutronokat, ezzel megnövelve a maghasadások gyakoriságát. Azonban a neutronok el is nyelődhetnek a moderátorban. Túl kevés moderátor esetén a moderátor telítődik, lassul le elég neutron további maghasadások fenntartásához. Túl sok moderátor esetén túl sok neutron nyelődik el, így csökkentve a neutronfluxust. Az alul- és felülmoderált állapotok között van egy globális maximum. Ennél a $V_{\text{moderátor}}/V_{\text{üzemanyag}}$ aránynál lesz a legnagyobb k_{eff} .

A reaktivitás pozitívvá válása teljesítménynövekedéshez vezet, mely hőmérsékletnövekedéshez is. Víz-moderátoros reaktorokban ez a $V_{\text{moderátor}}/V_{\text{üzemanyag}}$ csökkenésével jár. A felülmoderált reaktorok teljesítménye ilyenkor megnő, ugyanis közelebb viszi a reaktort a k_{max} állapothoz - öngerjesztő folyamat. Alulmoderált reaktorok esetén a $V_{\text{moderátor}}/V_{\text{üzemanyag}}$ arány a teljesítmény csökkenésével jár, ezért ezek önszabályozó, ún. belső biztonságú reaktorok - ilyen a BME tanreaktora is.

Az üzemanyag hőmérsékletének növekedésével növekszik a rezonanciabefogás valószínűsége, mivel kiszélesednek az ^{238}U rezonanciacsúcsai. Ezt nevezzük Doppler-visszacsatolásnak, mely stabilizáló hatással van a reaktorra.

3. A tanreaktor mérőláncai

Reaktorok a teljesítmény arányos a az aktív zóna átlagos neutronfluxusával, így az állandó teljesítményre való szabályozással is fenn tudjuk tartani a reaktor stabilitását. Alacsony teljesítményen hasadási kamrákkal mérhető a neutronok időegységenkénti beütésszáma, míg magasabb teljesítményen $^{10}\text{B}(n, \alpha)^2\text{Li}$ reakción alapuló, gamma kompenzált egyenármű ionizációs kamrák használatosak. A gamma kompenzált detektorokban két azonos geometriájú gáztér van, melyek egyike a gamma-beütéseket méri, míg a másik a gamma és a neutron beütések összegét - pontosabban az ezek által keltett egyenáramot. Ezzel egyéltelműen meghatározható a neutronfluxus. A BME tanreaktorában található mérőláncok is e két elv alapján működnek

- Impulzus üzemi detektorok : I1 és I2, hasadási kamrák
- Egyenáramú mérőláncok :
  - E3 : periódusidő mérésére
  - E4 és E5 : teljesítmény korlátozására
  - E6 : teljesítmény mérésére (+ a többi lánc kalibrációjára) és (automatikus) szabályozására

A reaktorba épített redundáns elektronika gondoskodik arról, hogy a periódus határérték túllépésekor automatikusan leálljon a reaktor. A moderátorokat tartó elektromágnesek elengednek, így szubkritikussá téve a reaktort. Ez egy igen jó megoldás, mivel esetleges áramszünet esetén is automatikusan leáll a reaktor.

¹Alacsony atomszámú anyagok, mely sok energiát vesznek át a neutronoktól rugalmas ütközéskor.

4. A mérés menete

Az irányítópultot bekapcsolás után alaphelyzetbe állítjuk, majd beállítjuk és ellenőrizzük a műszereket. A reaktorban található üzemanyag önmagában nem tud láncreakciót fenntartani, ezért az indító neutronforrást be kell vinni a zónába. A reaktorban négy moderátor célt ellátó rúd található, egy-egy kézi illetve automatikus vezérlésű, illetve két biztonsági rúd. A biztonságvédelmi rudak kihúzása után a szabályozórudak beállításai alapján következtetünk a reaktor energetikai állapotaira, illetve a rudak értékességére, és ezek rúd-pozíció függésére. Teljesítmény növelésekor ügyelni kell a műszerek mérés-határainak beállítására, ugyanis amint kilép a mért érték a méréshatár tartományából, automatikusan leáll a reaktor². A teljesítményt fokozatosan növeljük, az indító neutronforrás 1 W teljesítményen eltávolítható. Amikor a teljesítmény 10 kW körül jár, már szemmel látható a Cherenkov-sugárzás, és még biztonságos a reaktor tetején tartózkodni (ld. 1. ábra).

1. ábra. A reaktor tetejéről megfigyelhető Cherenkov-sugárzás

Automata üzemmódban megfigyelhető az automata szabályzó rendszer működése is. Mérés végeztével visszaengedjük a rudakat a zónába, és kikapcsoljuk a berendezéseket.

---

²Ez a reaktorba integrált biztonsági eljárás gondoskodik arról, hogy a reaktor ne üzemeljen emberi felügyelet nélkül.